

Η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας στον Σπινόζα

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΕΟΤΕΡΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ θεωρεί τη λαϊκή κυριαρχία ως πρώτη αρχή του δικαίου, από την οποία προέρχονται όλες οι άλλες. Η κυριαρχία του κράτους προκύπτει από τη δημοκρατική του προέλευση ή είναι αντανάκλαση του δημοκρατικού της χαρακτήρα. Αυτή η αντίληψη ενσωματώνει, σχηματικά, στην έννοια του δικαίου μια πολιτική θεωρία, που συνδέει τη συγκρότηση της κυριαρχίας και άρα του δικαίου με την ανθρώπινη φύση ως Λόγο, ήτοι τη μόνη φύση σύμφωνα με την οποία μπορούμε να έχουμε την ιδέα ενός φυσικού δικαίου, ικανού να θεμελιώσει και να ρυθμίσει το θετικό δίκαιο.¹ Η εγκυρότητα του δικαίου εξαρτάται μόνο από την ορθολογική αξία που αναγνωρίζει το υποκείμενο. Ο Λόγος κυριαρχεί την ανθρώπινη πραγματικότητα, το συγκροτούμενο υποτάσσει το συγκροτητικό, μεταβάλλοντας το περιεχόμενο της λαϊκής κυριαρχίας, ευνοώντας έτσι την ανάπτυξη απολυταρχικών και ολοκληρωτικών φαινομένων.

Η θεωρία του Σπινόζα, αντίθετα, παρουσιάζει το ενδιαφέρον να μην εξαρτά την έννοια του δικαίου από τους ελεύθερους καθορισμούς του υποκειμένου, και εγγράφει το δίκαιο στο νόμο της φύσης, ο οποίος δεν είναι πλέον ένας κανόνας υποχρεώσεων, αλλά της ενότητας του δικαίου, της δύναμης και της πραγμάτωσής της.² Η μετάθεση αυτή της σπινοζικής προβληματικής θέτει την κυριαρχία του κράτους ανεξάρτητα από το δημοκρατικό της περιεχόμενο. Οι επιτακτικές αρχές της δημοκρατίας θεσπίζονται σ' ένα άλλο επίπεδο, που δεν είναι εκείνο του δικαίου αλλά της πολιτικής θεωρίας.

Αυτή η ερμηνευτική προσέγγιση συμφιλιώνει την «απολυταρχι-

κή» πλευρά της σπινοζικής θεωρίας με την υπεράσπιση της δημοκρατίας. Η μεν πρώτη περίπτωση αφορά την εξουσία του κράτους, η δε δεύτερη την άριστη πολιτική οργάνωσή της μέσα στο κράτος. Έτσι, η έννοια της κυριαρχίας αναλύεται σε δύο διακριτά επίπεδα που είναι και συμπληρωματικά: νομικά ως εξουσία του κράτους και πολιτικά ως οργάνωση της εξουσίας μέσα στο κράτος.

Η εξουσία του κράτους

Παρά τη δημοκρατική του προέλευση, το νεότερο φυσικό δίκαιο από τον Γκρότιους μέχρι τον Χομπς δήλωνε τον υπερβατολογικό του χαρακτήρα με βάση τον ορθό επιστημονικό λόγο³ ανεξάρτητα από τις μορφές διακυβέρνησης και δεν ήταν συνδεδεμένο με αυτές, με αποτέλεσμα να θεωρεί επουσιώδη κάθε συζήτηση για την επιλογή μεταξύ διαφορετικών πολιτικών καθεστώτων. Το γεγονός της απόδοσης της εξουσίας στο μονάρχη, σε μια αριστοκρατία ή στο πλήθος ήταν άνευ σημασίας, γιατί το έσχατο κριτήριο κρίσης των πράξεών της είναι η αναγωγή τους στις αρχές του φυσικού δικαίου. Εκείνο που κρίνεται είναι το περιεχόμενο της απόφασης και όχι η φύση της (διαδικασία λήψης της). Αυτή η ιδέα του φυσικού δικαίου καταλήγει να παρακάμψει τη δημοκρατική βούληση από την κυρίαρχη εξουσία με το δόλιο πρόσχημα ότι δεν υφίσταται. Επειδή λοιπόν στην πραγματικότητα πάντα επιβάλλεται μια κυρίαρχη βούληση, αυτό που δεν αναγνωρίζεται στη δημοκρατία δίνεται σε κάθε άλλη μορφή εξουσίας. Σ' αυτή την προοπτική δεν υπάρχει κανένα κριτήριο ελέγχου του δικαίου ενάντια στο δεσποτικό και ολοκληρωτικό φαινόμενο. Η νομιναλιστική αναφορά στη δημοκρατική του προέλευση επιτρέπει στο φυσικό δίκαιο να λειτουργεί ως απόλυτο. Στην ουσία όμως συνιστά μόνο μια φορμαλιστική έννοια που εκφράζει την εσωτερική λογική του νομικού συστήματος την οποία κατασκευάζει το νεότερο ορθολογικό υποκείμενο ανεξάρτητα από τη φύση του πολιτικού καθεστώτος. Η υποκειμενικοποίηση της νομικής σκέψης αλλοτριώνει και λησμονά κάθε ιδέα δικαίου για τον άνθρωπο, με σκοπό την άκριτη κυριαρχία του ορθολογικού υποκειμένου που καθιστά τον άνθρωπο πράγμα και τον βέβαιο Λόγο υπεύθυνο πρόσωπο.

Ακολουθώντας ένα διαφορετικό δρόμο από εκείνον της φιλοσοφίας του υποκειμένου, η σπινοζική θεωρία του φυσικού δικαίου, ριζωμένη στο φυσικό νόμο, στηρίζεται στον άνθρωπο για να απελευθερώσει την ανθρώπινη ζωή από την καταστροφή ή την υποταγή, μεταφέροντας την προβληματική του δικαίου από την ισχύ στη δύναμη. Αφετηρία της σκέψης του Σπινόζα είναι η μεταφυσική, και συγκεκριμένα η θεμελιώδης ιδέα ότι όλα τα πράγματα της φύσης υπάρχουν και ενεργούν χάρη στη δύναμη του Θεού. Όπως το δίκαιο του Θεού απλώνεται σ' όλα τα πράγματα, έτσι και κάθε πράγμα διαθέτει τόσο δίκαιο όσο δύναμη κατέχει. Το φυσικό δίκαιο ορίζεται λοιπόν κατά έναν απόλυτο θετικό τρόπο: τίποτα δεν επιβάλλεται στο άτομο και τίποτα δεν απαγορεύεται (εκτός από το ανέφικτο), και σχεδόν ταυτίζεται με τη δράση του, επειδή η δύναμη του είναι του πάντα την αιτιολογεί. Αυτή η πανθεϊστική αντίληψη του φυσικού δικαίου συνοψίζεται στην *Πολιτική πραγματεία*, 2, § 4: «Με τον όρο δίκαιο της φύσης, εννοώ τους ίδιους νόμους ή κανόνες της φύσης σύμφωνα με τους οποίους παράγονται όλα τα πράγματα, δηλαδή την ίδια τη δύναμη της φύσης [...] κατά συνέπεια, οτιδήποτε κάνει ένας άνθρωπος χάρη στους νόμους της φύσης του το κάνει δυνάμει του υπέρτατου δικαίου της φύσης και έχει μέσα στη φύση τόσο δίκαιο όσο έχει και δύναμη».⁴

Είναι λοιπόν φανερό ότι ο Σπινόζα δεν ασπάζεται τη συμβολαιακή λογική των Χομπς,⁵ Λοκ, Ρουσό, ούτε την ιδέα μιας φυσικής κατάστασης η οποία προηγείται λογικά της κοινωνίας. Ούτε και η σημασία της, όταν ο ίδιος αναφέρεται αποσπασματικά σ' αυτή, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο για τη σύσταση της κοινωνίας και τη θέσπιση των «καλών» πολιτικών θεσμών. Όπως αργότερα και ο Ρουσό,⁶ ο Σπινόζα θα δεχθεί ότι, για να ζήσουν κοινωνικά και όσον το δυνατό καλύτερα, οι άνθρωποι όφειλαν αναγκαστικά να ενωθούν σ' ένα ενιαίο σώμα, και συνεπώς το φυσικό δίκαιο του καθενός στα πράγματα να αποδοθεί στη συλλογικότητα. Όμως η διαφορά του από τη νεότερη φιλοσοφία του φυσικού δικαίου είναι μεγάλη, γιατί το φυσικό δίκαιο στον Σπινόζα ουδόλως εξαλείφεται μέσα στην κοινωνική τάξη, αντίθετα, επιβιώνει και είναι αμετάθετος κανόνας για την ενέργεια των ανθρώπινων πράξεων.⁷ Είναι αυτό που επιτρέπει να κατανοήσουμε τη φύση της εξουσίας που διαθέτει το κράτος και την υποχρέωση υπακοής για τους πολίτες.

Η εξουσία της κρατικής κυριαρχίας δεν είναι προϊόν έλλογης δημοκρατικής απόφασης, ούτε η άσκησή της χαρακτηρίζεται από αυτή. Είτε ανήκει σε έναν είτε σε όλους, οι κάτοχοι της εξουσίας διαθέτουν τη δύναμη να επιτάσσουν αυτό που επιθυμούν χωρίς να στηρίζονται αποκλειστικά στις εξουσίες με τις οποίες η κοινωνία, με τη συγκατάθεσή της, τους περιβάλλει. Οι όροι του συμβολαίου μπορούν να παραβιάζονται προς το συμφέρον της κυβέρνησης, όπως επίσης και από τους πολίτες, για μια καλύτερη ζωή, γιατί οι πολίτες συμμορφώνονται με την ελπίδα να απολαύσουν ένα μεγαλύτερο καλό ή από το φόβο να υποστούν ένα μεγαλύτερο κακό. Εξαιτίας της θέσης τους, οι μεν κυβερνώντες έχουν κάθε λόγο να επιβάλουν τη θέλησή τους, οι δε κυβερνώμενοι να απαλλαγούν από αυτή την εξουσία ενεργώντας είτε με βάση το Λόγο και τη φρόνηση, είτε με βάση την επιθυμία, το συμφέρον, τη δόξα, το φθόνο, το μίσος. Ο Λόγος και τα πάθη ανήκουν στη φύση του ανθρώπου και άρα είναι σύμφωνα με το φυσικό δίκαιο, που δεν ορίζεται με τον υγιή λόγο αλλά με την επιθυμία και τη δύναμη.⁸

Η διαφορά κυβερνώντων και κυβερνωμένων προέρχεται από την καταστατική τους θέση. Οι μεν πρώτοι κατέχουν συνήθως την πιο μεγάλη δύναμη, οι δε δεύτεροι έχουν συμφέρον να υπακούουν, και ο καθένας έχει τόσο δίκαιο να ενεργεί όσες και οι δυνατότητές του. Η κυριαρχία του κράτους ταυτίζεται με την πραγματική δύναμη. Το κυρίαρχο δίκαιο, όπως τονίζει ο Σπινόζα, ανήκει στον κάτοχο της κυρίαρχης εξουσίας και του επιτρέπει με τη δύναμη και το φόβο της ύστατης τιμωρίας να τους κρατήσει καθολικά εκφοβισμένους. Βέβαια η κατοχή αυτού του δικαίου υφίσταται, όσο ο κυρίαρχος εκπληρώνει τη βούλησή του και οι πολίτες έχουν συμφέρον να υπακούουν, διαφορετικά διατηρούν το φυσικό τους δίκαιο να ζήσουν όπως θέλουν.⁹ Η πραγματικότητα του δικαίου θεμελιώνεται στη δυναμική και στον αλληλοπροσδιορισμό ανταγωνιστικών δυνάμεων, ορίζοντας το δίκαιο και το άδικο με βάση την αρχή του νόμιμου και του παράνομου μέσα στην πολιτική κοινωνία. Η θέση αυτή μεταφέρει την ιδέα της κανονιστικότητας μέσα στο πλαίσιο των ανθρωπίνων σχέσεων που θεσμοποιούν τελικά δικαικές καταστάσεις με σκοπό τη χειραφέτηση του πολίτη. Ο Σπινόζα αρνείται λοιπόν την ιδεατή ύπαρξη ενός δικαίου το οποίο ως διακριτό και τέλει ορίζει το περιεχόμενο του θετικού δικαίου, υπέρ της θετικότητας

της δύναμης της πολλαπλότητας να αποφασίζει για το κοινό καλό, το κοινό συμφέρον, την προαγωγή, υπεράσπιση και καταξίωση του κοινού λόγου ως κυρίαρχο δίκαιο και υπέρτατη εξουσία.

Έτσι η συγκρότηση του δικαίου στον Σπινόζα διαφέρει καθοριστικά από τις αντιλήψεις του νεότερου φυσικού δικαίου, γιατί αρνείται τη μεταφορά του σ' ένα υπερβατολογικό επίπεδο και συνεπώς αρνείται το «απόλυτον» της κυρίαρχης εξουσίας. Περιθωριοποιώντας σταδιακά την ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου, ο Σπινόζα αρνείται τη μετάβαση από το ατομικό στο γενικό και αναδεικνύει την ιδέα της συλλογικότητας. Το κυρίαρχο δίκαιο δεν συγκροτείται με μεταφορά δικαιωμάτων, αλλά με τη σύστασή του σε συλλογική δύναμη. Η συμβίωση δεν παρουσιάζεται ως η μηχανιστική τάξη που ανακαλύπτει ο άνθρωπος, αλλοτριώνοντας τη φυσική του δυνατότητα και ελευθερία, αλλά ως φυσική προέκταση του όντος που συμπάσχει με τον άλλο για να βελτιώσει τις δυνάμεις που θα ολοκληρώσουν τη δύναμή του. Το άτομο στην πολιτική κοινωνία δεν γίνεται πρωτίστως υποκείμενο αλλά πολίτης. Το δίκαιο λοιπόν στον Σπινόζα είναι η πραγματική τελεσφόρα και απόλυτη δύναμη της πολλαπλότητας. Η κυριαρχία και η εξουσία ανάγονται και οριοθετούνται από την οργανωμένη δύναμη, δηλαδή η κυριαρχία είναι απόλυτη και σχετική, επειδή η νομιμοποίηση του απόλυτου υπόκειται πάντα στο όριο της δυναμικής και αυτόνομης οργάνωσης της πολλαπλότητας.¹⁰ Ο μηχανισμός νομιμοποίησης της απόλυτης εξουσίας δεν εξαρτάται από την αποποίηση δικαιωμάτων, αλλά από τη συγκατάθεση του πολιτικού σώματος. Η απόλυτη κυριαρχία του κράτους εξαρτάται από το πολιτικό σώμα, το θεμέλιο της νομιμότητάς της εξαρτάται από την εξάσκησή της. Η κυρίαρχη εξουσία δεν είναι μια απόμακρη μαγική δύναμη, αντίθετα, ταυτίζεται με την πολλαπλότητα, της αλληλοδιαδεχόμενες και αλληλοσυμπλεκόμενες υλικές, λογικές, ενεργητικές και βελτιωμένες δυνάμεις που ενεργούν σύμφωνα με τη φύση τους. Στο μέτρο που οι άνθρωποι ζουν σύμφωνα με τη φύση τους, ζουν αναγκαία και λογικά και δεν επιθυμούν τίποτα που να μην το θέλουν για τους άλλους, δηλαδή την ελευθερία.

Απορρίπτοντας τη φετιχοποίηση της απολυταρχικής κυρίαρχης εξουσίας, αλλά όχι τον απόλυτο χαρακτήρα της δύναμης της πολλαπλότητας, ο Σπινόζα μεταθέτει την προβληματική της κυριαρχίας από τη νομική της σύσταση στην πολιτική της συγκρότηση, από τη φορμα-

λιστική θέσπιση των αρχών της στη σύνθεση και οργάνωση της τελεσφόρας δύναμης του πολιτικού σώματος για την ελεύθερη ανάπτυξή του, από τη νομική αυτονομία της κυρίαρχης κρατικής εξουσίας στην πολιτική αυτονομία του πολιτικού σώματος, δηλαδή στον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται και αναπτύσσεται η ελευθερία της πολλαπλότητας, ώστε να είναι το κράτος κυρίαρχο. Η ελευθερία θεμελιώνει την ειρήνη, τη συναίνεση και την αλληλεγγύη και συνεπώς οργανώνει καλύτερα την κυριαρχία του κράτους, την κυρίαρχη δύναμη μέσα στο κράτος, ώστε να μπορεί να εκφράζεται αποτελεσματικά και απόλυτα.

Η εξουσία μέσα στο κράτος

Η σπινοζική προβληματική της οργάνωσης της κυρίαρχης εξουσίας μέσα στο κράτος έχει ένα βασικό στόχο: διαμέσου της αναζήτησης του αρίστου των πολιτευμάτων να θεσμοθετηθούν τέτοιες πολιτικές σχέσεις ώστε η ελευθερία των πολιτών να συνάδει με τη σταθερότητα της κυρίαρχης πολιτικής εξουσίας και να την ενδυναμώνει. Όμως η διερεύνηση του σπινοζικού στοχασμού για το άριστο των πολιτικών καθεστώτων δεν σημαίνει αναβίωση της παραδοσιακής θεματικής των αρχαίων, που δήλωνε τη θεωρητική φροντίδα του φιλόσοφου για τους ομοίους του. Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Σπινόζα δεν επικεντρώνεται στη μελέτη των προϋποθέσεων της καλής ζωής και της ηθικής τελειότητας της κοινωνίας, αλλά στη θεσμική συγκρότηση της ελευθερίας ως ορθολογική έκφραση της ανθρώπινης δύναμης στην πρακτική σφαίρα.¹¹ Κατ' αυτό τον τρόπο μεταθέτει τη θεματική του αρίστου πολιτεύματος από τη μορφή και τον ειδικό τρόπο της κοινής ζωής μέσα στην πολιτική κοινωνία, στην τάξη και στη θέσπιση μορφών που δίνουν στην πολιτική κοινωνία τον ελεύθερο χαρακτήρα της, από τη μορφή του κράτους, της κυβέρνησης και το ύψος της ηθικής ζωής στην οργάνωση της κοινωνικής και πολιτικής δραστηριότητας με σκοπό τη συνεχή χειραφέτηση της δύναμης του πολιτικού σώματος. Η πολιτική κοινωνία, ανεξάρτητα από τη διαφορετική μορφή των καθεστώτων, οφείλει να οργανώνεται, να διευθετείται, να συντάσσεται και να συγκροτείται με αυτό το στόχο. Κάθε καθεστώς για τον Σπινόζα δεν παρουσιάζει μια ειδική αξίωση

που υπερβαίνει τα όρια μιας δεδομένης κοινωνίας, ούτε υπεισέρχεται σε διαμάχη με τις άλλες καθεστωτικές μορφές, αλλά όλες έχουν μία και μόνη αξίωση: την απελευθέρωση του πολιτικού σώματος. Έτσι, δεν είναι οι μορφές των καθεστώτων που μας υποχρεώνουν να αναζητήσουμε το άριστο εξ αυτών, αλλά πώς το κάθε καθεστώς μπορεί να οργανωθεί άριστα ώστε η πολιτική κοινωνία να εκφράζεται κυρίαρχα και ελεύθερα, επειδή το καλύτερο κράτος είναι εκείνο όπου οι πολίτες ζουν με ασφάλεια, ειρήνη και ελευθερία.¹² Έτσι, η παραδοσιακή ταξινόμηση των μορφών διακυβέρνησης αντιπροσωπεύει την αναγνώριση της ιστορικής πραγματικότητας και την ανάλυση των δομικών λειτουργιών της, ούτως ώστε αφενός να διατηρείται το κράτος έννομα ανεξάρτητα από την τυπολογία του και αφετέρου να ηγεμονεύει η συγκροτημένη ελευθερία του πολιτικού σώματος ως όριο κάθε μορφής αυθαιρεσίας. Η «γενεαλογία» των πολιτικών μορφών στην προβληματική του Σπινόζα μεταθέτει την προβληματική της πολιτικής του δικαίου, και άρα της κυριαρχίας, από τη μορφή στο περιεχόμενο, γιατί η πολιτική κοινωνία δεν συγκροτείται από την παραχώρηση δικαιωμάτων αλλά από τη συλλογική τους συγκρότηση.¹³ Συνεπώς ο Σπινόζα αρνείται κάθε υπερβατολογική ιδέα που θα ακύρωνε την αυτοτέλεια του πολιτικού σώματος.

Έτσι λοιπόν, αν και η μοναρχία είναι ένα αντιφατικό ιστορικό γεγονός που ακυρώνει τη θετική συγκρότηση της πολλαπλότητας, ο Σπινόζα τείνει να την εξορθολογίσει, αναγνωρίζοντας ότι η καλύτερη μορφή της μοναρχίας είναι η μετριοπαθής.¹⁴ Ο απολυταρχισμός οφείλει να μετριάσσει, και η μετριοπάθεια είναι μια δυναμική σχέση η οποία εξισορροπεί αντίρροπες δυνάμεις στη διαδικασία συγκρότησής τους. Η μοναρχία λοιπόν εγκαθιδρύεται με τέτοιο τρόπο ώστε όλα να γίνονται σύμφωνα με τις εντολές του μονάρχη και μόνο, δηλαδή με τρόπο ώστε οτιδήποτε ανήκει στην τάξη του δικαίου να αποτελεί έκφραση της βούλησης του μονάρχη, όχι όμως και κάθε βούλησή του να εξομοιώνεται με το δίκαιο. Η λογική συγκρότηση της μοναρχίας επιτάσσει μια πολιτική ιεραρχία σύμφωνα με την οποία η μοναρχική αυθεντία και η κυρίαρχη δύναμη της πολλαπλότητας οριοθετούνται διαμέσου της αμοιβαίας αναγνώρισής τους, δηλαδή της θέσπισης ορίων στην εξουσία από την ελευθερία του πολιτικού σώματος. Το κύρος της εξουσίας εξαρτάται από την ανα-

γνώριση δικαιωμάτων, και ο έλεγχός της συνιστά προϋπόθεση της απόλυτης και κυρίαρχης έκφρασής της. Η πολιτική επιστήμη οργανώνει το εξωτερικό πλαίσιο, τους θεσμούς της ύπαρξης και της έκφρασης της δημοσιότητας, συγκροτώντας ένα μοναρχικό καθεστώς κοινοβουλευτικού τύπου προορισμένο να θεμελιώνει την κυριαρχία του στις λαϊκές του βάσεις. Ο καθορισμός της απόλυτης κυριαρχίας βασίζεται στους μηχανισμούς επιλογής των κυβερνώντων και στη δύναμη των αντιπροσωπευτικών σωμάτων που ελέγχουν τη διαχείριση της εξουσίας. Το απόλυτον της κυριαρχίας δεν ορίζεται από την αμετάθετη διάκριση της εξουσίας από το πολιτικό σώμα, αλλά από την αποτελεσματική συμπλοκή του πολιτικού σώματος στο πολιτικό. Από την επικύρωση της νομιμότητας του δικαίου στις παραχωρημένες ελευθερίες ο προβληματισμός μετατίθεται στην ανάπτυξη των πολιτικών δικαιωμάτων. Στη σπινοζική μοναρχία ο ηγεμόνας διατηρεί λοιπόν ένα ρόλο συμβολικό και λειτουργικό. Πραγματικός *deus ex machina* στο απολυταρχικό καθεστώς, ανάγεται στη σπινοζική θεωρία σ' έναν απλό μηχανισμό του συνολικού πολιτικού πλαισίου της κυριαρχίας και παύει να ενσαρκώνει μ' έναν σχεδόν μυθικό και υπερβατικό τρόπο την εξουσία του κράτους, γιατί η κυριαρχία είναι σύνθεση των πραγματικών δυνάμεων και η ελευθερία των πολιτών προηγείται πάντα των μυστικών συμφερόντων του κράτους.

Αν το παράδοξο της σπινοζικής μοναρχίας βασίζεται στην εμπειρική σύλληψη ότι η κυρίαρχη εξουσία στην πραγματικότητα δεν μπορεί να συγκεντρωθεί στα χέρια ενός ανθρώπου, η προβληματική συγκρότησης της αριστοκρατίας βασίζεται στην άριστη¹⁵ οργάνωση του συλλογικού κυρίαρχου, ώστε ούτε ο όχλος αλλά ούτε και ένα άτομο να μην μπορεί να σφετεριστεί την εξουσία. Από τη μοναρχία στην αριστοκρατία, το πρόβλημα μετατίθεται από τη στατική σύλληψη της κυρίαρχης εξουσίας στην ανάλυση των δομικών αρχών της αναπαραγωγής της και συνδέεται με τον τρόπο της άσκησής της. Διαμέσου της αναλυτικής περιγραφής των αρμοδιοτήτων και των ορίων των θεσμών των πατρικίων, του συμβουλίου των συνδίκων και της γερουσίας, ο Σπινόζα δεν προτείνει τόσο τη νομική σύσταση του αριστοκρατικού πολιτεύματος όσο την εσωτερική αναπαραγωγή του πολιτικού σώματος να εξασφαλίσει τη διαχείριση της κυρίαρχης εξουσίας. Η σταθερή αναλογία των πατρικίων σε σχέση με το πλή-

θος και η δυνατότητα όλου του πλήθους να ανήκει στην τάξη των πατρικίων διασφαλίζει την πολιτική και κοινωνική αναπαραγωγή της κυριαρχίας, διαστέλλοντας συνεχώς τα δικαιώματα και τις πολιτικές ελευθερίες του πολιτικού σώματος, τοποθετώντας την ελευθερία της σκέψης στη θέση του φόβου της εξουσίας και υποτάσσοντας το ιδιωτικό στο δημόσιο συμφέρον. Η ανάλυση του Σπινόζα συμπληρώνεται με την ομοσπονδιακή μορφή της αριστοκρατίας, δηλαδή με το σύστημα εκείνο όπου πολλές πόλεις χαίρουν ισότιμα και ελεύθερα το δικαίον του πολιτικού σώματος. Ο πολλαπλασιασμός των επιχειρημάτων υπέρ της διεύρυνσης της λαϊκής κυριαρχίας αυξάνεται. Μια συλλογική δύναμη είναι μια εγγύηση δημοκρατική, ενώ ο συγκεντρωτισμός είναι πάντα πηγή κατάχρησης και αυθαιρεσίας.

Η υπεροχή του αριστοκρατικού πολιτεύματος επί της μοναρχίας είναι πλέον φανερή, στο μέτρο που το βάρος της διακυβέρνησης του κράτους περνά από τις δυνάμεις του ενός στη συνέλευση, επειδή οι συνελεύσεις είναι αιώνιες, ενώ οι βασιλείς θνητοί.¹⁶ Η συλλογική βούληση των συνελεύσεων υπερβαίνει όχι μόνο αριθμητικώς αλλά και ποιοτικώς, σε φρόνηση, εγκράτεια, ευθύνη και σταθερότητα, τη βούληση ενός ατόμου. Η αριστοκρατία αντιπροσωπεύει ουσιαστικότερα την ελευθερία και το συμφέρον όλων και προοδευτικά τείνει σε μια οικουμενική διάσταση, επειδή εκφράζει καλύτερα το νόημα της απόλυτης πολιτικής κυριαρχίας σύμφωνα με τον Σπινόζα.¹⁷ Αυτή η κυριαρχία δεν είναι άλλη από εκείνη που κατέχει όλος ο λαός, γιατί για τον συγγραφέα της *Πολιτικής πραγματείας* η πραγματική «απολυταρχία»¹⁸ εμφανίζεται με τη δημοκρατία, όπου ο λαός αναλαμβάνει αποκλειστικά την ευθύνη διακυβέρνησης του εαυτού του.

Παρόλο που ο Σπινόζα, λόγω θανάτου, δεν τελείωσε την *Πολιτική πραγματεία* και την ανάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, εν τούτοις φαίνεται να αποδέχεται την ιδέα ότι η δημοκρατία είναι εκείνη η μορφή διακυβέρνησης όπου η πολλαπλότητα διατηρεί ακέραιο και ίσο σε όλους το δικαίωμα της αυτοκυβέρνησης, γιατί κανένας δεν εκχωρεί εκούσια εξουσία στον άλλο.¹⁹ Σίγουρα δεν πρόκειται για μια μορφή αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας που χαρακτηρίζεται από την οργανωμένη εκπροσώπηση συλλογικών συμφερόντων, αλλά για την πολιτική κατάσταση που διαφυλάσσει, εξίσου με την έλλογη, το φυσικό δίκαιο όλων, δηλαδή την ελευθερία και την ισότη-

τα. Εκείνο που καθίσταται κοινό στη δημοκρατία δεν είναι τόσο η συγκρότηση της πολλαπλότητας ως σύνολης ισχύος, όσο η υποκατάσταση του φόβου, της ελπίδας, ακόμη και της ασφάλειας με τη δυνατότητα να ενεργεί θετικά παράγοντας ενεργητικά παθήματα σε σχέση με τον άλλο. Η ελευθερία στον Σπινόζα συνδέεται με την πραγμάτωση της ουσίας του ανθρώπου και σχετίζεται πάντα με τους άλλους ανθρώπους και όχι με τη βούληση και ό,τι τη ρυθμίζει. Στη δημοκρατία η σύνθεση των ανθρώπων και η συγκρότηση του Όλου δεν γίνεται με την προτροπή μιας εξωτερικής τάξης που καθορίζεται από τις κοινές παθήσεις του φόβου και των παράγωγων συναισθημάτων, αλλά με την ελευθερία ως θεμελίωση και εσωτερικό κανόνα συγκρότησης της πολλαπλότητας, όπου οι άνθρωποι δεν συναινούν παραιτούμενοι των δικαιωμάτων τους αλλά με την πλήρη ανάπτυξη της ύπαρξής τους. Η καταστατική προϋπόθεση της κυριαρχίας της πολλαπλότητας στη δημοκρατία είναι η ελευθερία, η θετική παραγωγή συναισθημάτων χαράς σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους που αυξάνουν τη δύναμή τους να ενεργούν. Στη δημοκρατία η λειτουργία του δικαίου δεν συνίσταται στη διεύρυνση των ελευθεριών του υποκειμένου-πολίτη, αλλά στην απελευθέρωση της ζωής του ανθρώπου από κάθε μορφή υποταγής. Η αρχή της ετεροπάθειας ως συγκροτησιακός κανόνας της δημοκρατίας που αυξάνει τη δύναμη ενέργειας και ισχύος της ύπαρξης θεσπίζει το πλαίσιο οργάνωσης της πολλαπλότητας ως τη θεμελιώδη αξία να δοκιμάζουμε χαρούμενα πάθη.²⁰

Έτσι, η πολιτική συγκρότηση της ανθρώπινης πραγματικότητας δεν τίθεται ως εναλλακτική κατασκευή του κόσμου του υποκειμένου απέναντι στον κόσμο της φύσης. Αντίθετα, τοποθετεί τον άνθρωπο μέσα σε μια φύση της οποίας εμμενής τάξη και νόμος είναι να ενεργεί ελεύθερα μαζί με τον άλλο. Το δίκαιο δεν είναι προϊόν συναίνεσης ελευθέρων βουλήσεων που θεσπίζουν καθήκοντα και υποχρεώσεις, αλλά προκύπτει από τη διανθρώπινη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας και διασφαλίζει τα δικαιώματά της για σιγουριά και ελεύθερη δημιουργική ζωή. Το δίκαιο, ο νόμος, η κουλτούρα δεν είναι μια άλλη φύση, αλλά η προέκταση του δικαιώματος της ανθρώπινης φύσης να υπάρχει με βάση τη δεξιότητα της ετεροπάθειας, να συμπάσχει με τον άλλο, να συνδιαλέγεται και να συναποφασίζει ελεύθερα για το κοινό καλό. Κατ' αυτό τον τρόπο το πολίτευμα της δημοκρατίας στον Σπινό-

ζα φαίνεται να είναι μια θεωρία των δικαιωμάτων της κυρίαρχης δύναμης της πολλαπλότητας που αντιτίθεται προς μια κανονιστική αντίληψη η οποία εμφανίζεται ως μια θεωρία των καθηκόντων, μια θεωρία δικαιωμάτων και δικαίου που περιορίζει αισθητά την έννοια του υποκειμένου παρέχοντας στον άνθρωπο τη δυνατότητα να διεκδικεί ριζικά τη συνεχή βελτίωσή του για την ενάρετη πραγμάτωση της ύπαρξής του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την καρτεσιανή θεώρηση του νεότερου φυσικού δικαίου βλ. Α. Στράους, *Φυσικό δίκαιο και Ιστορία*, μτφρ. Σ. Ροζάνη και Γ. Λυκιαρδόπουλου, Γνώση, Αθήνα 1988.

2. Σπινόζα, *Πολιτική πραγματεία (ΠΠ)*, μτφρ. Ά. Στυλιανού, Πατάκης, Αθήνα 1988, 2, § 4. Για την έννοια της δύναμης στον Σπινόζα, βλ. M. Gueroult, *Spinoza. Dieu (Éthique I)*, τομ. Α', Aubier, Παρίσι 1968. Επίσης S. Zac, *L'idée de vie dans la philosophie de Spinoza*, Vrin, Παρίσι 1963.

3. Δ. Κοτρόγιαννος, «Φυσικό δίκαιο και Ιστορία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 75, 1975, σ. 65-70.

4. ΠΠ, 2, § 4.

5. Για τη διαφορά μεταξύ του Hobbes και του Σπινόζα σε σχέση με τη συμβολαιακή λογική, βλ. Γ. Βώκος, «Εισαγωγή», στην ΠΠ, σ. 79-82.

6. Για την επιρροή της θεωρίας του Σπινόζα στη φιλοσοφία της Γαλλικής Επανάστασης και ιδιαίτερα στη σκέψη του Rousseau, βλ. P. Vernière, *Spinoza et la pensée française avant la Révolution*, PUF, Παρίσι 1982.

7. Ο Σπινόζα σχολίασε αυτή τη διαφορά σε σχέση με τον Hobbes σε μια επιστολή που έστειλε στον J. Jellesz: «Με ρωτάς ποια διαφορά υπάρχει ανάμεσα στον Hobbes και σ' εμένα ως προς την πολιτική· η διαφορά αυτή συνίσταται στο ότι διατηρώ πάντα το φυσικό δίκαιο και, σε οποιαδήποτε πολιτεία, δεν αποδίδω δίκαιο στην Ανώτατη Αρχή επί των υπηκόων, παρά μόνο στο μέτρο που λόγω δύναμης υπερέχει ως προς αυτούς. Πρόκειται για τη συνέχιση της φυσικής κατάστασης» (Spinoza, *Œuvres*, μτφρ. Arruhen, τόμ. Δ', επιστ. 50, Garnier Flammarion, Παρίσι 1982). Η μετάφραση είναι του Γ. Βώκου, «Εισαγωγή», στην ΠΠ, σ. 79.

8. «[...] οι άνθρωποι καθοδηγούνται περισσότερο από την τυφλή επιθυμία παρά από τον λόγο· γι' αυτό και η φυσική δύναμη ή το δίκαιο των ανθρώπων πρέπει να οριστεί όχι από τον λόγο, αλλά από τις ορέξεις που καθορίζουν τη δράση τους και μέσω των οποίων προσπαθούν να αυτοδιατηρηθούν. Ασφαλώς, πρέπει να παραδεχτώ ότι οι επιθυμίες που δεν εκπορεύονται από τον λόγο αποτελούν μάλλον πάθη παρά ενέργειες των ανθρώπων. Εφόσον όμως μιλούμε εδώ για την καθολική δύνα-

μη (δηλαδή το δίκαιο) της φύσης, δεν μπορούμε να κάνουμε καμιά διάκριση μεταξύ των επιθυμιών που εκπορεύονται από τον λόγο και αυτών που γεννιούνται μέσα μας από άλλες αιτίες· διότι τόσο οι πρώτες όσο και οι δεύτερες είναι αποτελέσματα της φύσης και ενεργοποιούν τη φυσική δύναμη με την οποία ο άνθρωπος προσπαθεί να διακριθεί στο είναι του [...]. Διότι ο άνθρωπος, είτε καθοδηγείται από τον λόγο είτε από την επιθυμία και μόνον, ενεργεί πάντοτε σύμφωνα με τους νόμους και τους κανόνες της φύσης, δηλαδή σύμφωνα με το δίκαιο της φύσης» (ΠΠ, 2, § 5).

9. «[...] ένας άνθρωπος υπόκειται στο δίκαιο ενός άλλου για όσο διάστημα βρίσκεται υπό την εξουσία κάποιου άλλου και υπόκειται στο δικό του δίκαιο στο βαθμό που μπορεί να αποκρούει κάθε βίαιη επίθεση, να παίρνει εκδίκηση κατά την κρίση του για κάθε ζημιά που υφίσταται και, γενικώς, να ζει σύμφωνα με την ιδιοσυγκρασία του» (ΠΠ, 2, § 9).

10. «Το δίκαιο που ορίζεται από τη δύναμη του πλήθους συνήθως καλείται κράτος [...].» (βλ. ΠΠ, 2, § 17).

11. Βλ. A. Matheron, *Individu et communauté chez Spinoza*, Minuit, Παρίσι 1969.

12. U. Frances, «La liberté politique selon Spinoza», *RFFE*, τ. 3, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1958, σ. 317-337.

13. Για τη συγκροτητική αλλά αυθορμησιακή λειτουργία της κοινωνικής δύναμης της *multitude*, βλ. A. Negri, *L'anomalie sauvage*, PUF, Παρίσι 1982, ιδιαίτερα το κεφ. VIII: «La constitution du réel», σ. 238-308.

14. Η θεμελιώδης προβληματική του Σπινόζα για το μοναρχικό καθεστώς με κεντρικούς άξονες: α) την κριτική στην άσκηση της προσωπικής εξουσίας, β) την οργάνωση των πολιτικών δεσμών για την αποτελεσματικότερη λειτουργία του καθεστώτος, και γ) την περιγραφή της μοναρχικής κοινωνίας, αναπτύσσεται στα κεφ. 6 και 7 της *Πολιτικής πραγματείας*. Επίσης βλ. J. Préposiet, *Spinoza et la liberté des hommes*, Gallimard, Παρίσι 1967, και S. Zac, *Essais spinosistes*, Vrin, Παρίσι 1985.

15. Τα κεφ. 8-20 της *Πολιτικής πραγματείας* είναι αφιερωμένα στην παρουσίαση του αριστοκρατικού καθεστώτος.

16. ΠΠ, 8, § 5.

17. «[...] το αριστοκρατικό κράτος πρέπει να θεωρείται ως εντελώς απόλυτο [...]. Ο λόγος για τον οποίο, στην πράξη, το κράτος αυτό δεν είναι απόλυτο δεν μπορεί να είναι άλλος από το γεγονός ότι το πλήθος είναι επίφοβο για τους κυβερνώντες· γι' αυτό και καταφέρνει να κρατήσει για τον εαυτό του κάποια ελευθερία, την οποία διεκδικεί και καταφέρνει να κρατήσει, αν όχι ρητώς βάσει νόμου, τουλάχιστον σιωπηρώς» (ΠΠ, 8, § 4).

18. «[...] εντελώς απόλυτο κράτος, που το ονομάζουμε δημοκρατικό» (ΠΠ, 11, § 1).

19. Στο ίδιο.

20. Για τη σημασία της πρακτικής φιλοσοφίας του Σπινόζα και το ρόλο των χαρούμενων παθών, βλ. G. Deleuze, *Spinoza et le problème de l'expression*, Minuit, Παρίσι 1968.